

A hagyományról

Irodalmi kultusz és hagyomány

A hagyományról gondolkodva érdemes az irodalmi kultuszokra is pillantást vetnünk. E világi kultuszok ugyanis a hagyománykonstruálás és a hagyományápolás legfontosabb modern intézményei. Céljuk, hogy a kultikus tisztelt alkotó neve és műve örök időre fennmaradjon, s kultusza hagyománnyá váljon. Az időfelettség hol azt az igényt jelenti, hogy a választott alkotások nemzedékről nemzedékre továbbhagyományozódjanak, hol pedig ennél többet: mintául szolgáljanak a jelenkor számára is.

A HAGYOMÁNY MAGÁTÓL ADOTTSÁGA

A kultuszok irányítói számára nem kérdéses, hogy a választott alkotó és mű, illetve az általuk megmutatkozó, nem feltétlenül csak művészi értékrend hagyomány. A kultusz intézményére pedig mint e hagyomány megnyilatkozásának, prezentációjának, vagyis jelenvalóvá tételének a helyére tekintenek. Nélkülözhetetlen szerepük van ugyan a tradíció szóhoz juttatásában, de nem ők találták fel, hanem csak alkalmat adnak megmutatkozására, léte ugyanis magától értetődő, természetes. Ennek ellenére a legtöbb kultusznak értetlenekkel vagy épp ellenségekkel kell küzdenie fennmaradásáért. Épp ezért többségüket az a bennlévők számára gyakran rejtve maradó melankólia hatja át, melynek kiváltó oka *a hagyomány vélt magától értetődő volta és a jelenkor vaksága közti ellentét*. Ami ugyanis a kultuszban résztvevők számára természetes, a kívülállók számára megfejtésre váró jelenség. A magyar irodalmi kultusz egyik legrégebbi intézménye, a Kisfaludy Társaság esetében is jól megfigyelhető e kettősség. Egyrészt a társaság új tagjává választott személy nem győz hálálkodni és nem győz fogadkozni, hogy igyekszik megszolgálni a felé áradó bizalmat, hisz olyan emberek közé került, akikre Kisfaludy Károly fénye árad, másrészt a társaság vezetői gyakran panaszkodnak azért, mert a szélesebb közönség

érdektelen, amit mindennél jobban mutat, hogy „a társaság kiadványai nem kelendők”.¹ Sőt nemegyszer előfordult az is, hogy az elnöknek „a tag[okat] a társaság ügyei iránt minél nagyobb érdeklődésre [kellett] kér[nie]”.² Úgy tűnik, a búskomorság az exkluzív kultuszközösségeket sem kerüli el, melyek pedig hitük szerint függetlenek a közönségtől. Így például Hofmannsthal életében is elkövetkezett az a pillanat, amikor úgy érezte, csak akkor képes tovább élni, ha kilép a barátaival közösen teremtett költői világából, s megpróbálja újrendezni az élethez való viszonyát.³

A kultuszok történetét figyelve is erősen kétségesnek tűnik, hogy valóban ennyire természetes, ennyire magától értetődően adott-e a hagyomány, ahogyan azt a bennlévők gondolják. Az első kérdőjelet az a tény teszi vélekedésük mögé, hogy a kultuszok változékonyak, keletkeznek és eltűnnek. Igaz, van néhány olyan, mely több mint másfél századot is túlél, de ennek története is szakaszolható, kezdete és vége között számos változást kellett elszenvednie. A Shakespeare-kultusznak például egészen más funkciója volt a 19. század eleji magyar irodalomban, mint a 20. század első felében, vagy a Csokonai alakja körül kialakult népi kultusz egészen más természetű és szerepű, mint az irodalom rendszerében kialakuló.⁴ A másik kérdőjel a kultuszok sokféleségéből adódik. Nem túlzás azt állítani,

¹ A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve, 1901. február 5. MTAK Kézirattár MS 5776

² A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve, 1902. február 5. MTAK Kézirattár MS 5776

³ Dieter Schrey: Die Lyrik des jungen Hofmannsthal.htm 24-25. In: (2001. 03. 28.); Schorske 1998: 29-31., 277-281.

⁴ A hazai Shakespeare-kultusz a 19. század elején elsősorban az irodalmi értelmiség öntudatának és társadalmi pozíciójának erősítésére szolgált, a 20. század első felében pedig többek között alkalmat adott a transzcendens utáni vágy kiélésére. (Dávidházi 1989:104., 237.) - A népi Csokonai-kultusz saját kultúrája világához, a népmesék hőseihez igazította, és emberfeletti képességek birtokosaként ábrázolta a költőt. Az irodalmi alrendszer Csokonai-képét az irodalomról és a kultúráról szóló viták formálták meg. Ezekben a konfrontációkban Csokonai és költészete nem vizsgálendő tárgy volt, hanem csak alkalmat adott a feleknek hiteik megvallására és az ellenfél leleplezésére. Így volt ez már 1805-ben a költő síremléke kapcsán kiobbant vitában, az ún. Árkádia-pörben. Kazinczy Csokonai nevét használva mutatott rá a debreceniek maradiságára, s fordítva, Fazekas Mihályék is a maguk Csokonaijával érvelhettek a széphalmi mester többséget kizáró, elit szellemű közön/ssfelfogásával szemben. A 19. század közepén pedig a hagyomány és a nyilvánosság körüli vitában Péczely József kollégiumi professzor annak igazolására használta Csokonai nevét, hogy a tradíció nem egyszer és mindenkorra adott, hanem a mindenkor jelen igényei szerint formálódik. A professzorok viszont Csokonai életére hivatkoztak annak példajaként, hogy hova vezet a közös hagyomány semmibevétele. (Vö. Lakner 2000: 389-392., 409-412.) A 20. század elején aztán a debreceni Csokonai Kör a költő nevére hivatkozva utasította el a modern irodalmi törekvéseket, míg ellenfelei szintén az ő nevét használva igazolták az újítás jogát és érvényét. (Vö. Lakner 1993)

hogy a magyar irodalom legjelentősebb változásai leírhatók kultuszok vetélkedéseként is. Ady kultusza kényszerítette például a tradícióápolás új formái keresésére az évtizedeken át megkérdőjelezhetetlennek és érvényesnek hitt Petőfi-kultusz képviselőjét, a Petőfi Társaságot. Részben ennek köszönhető, hogy 1909-ben végre megnyílt a régóta tervezett Petőfi Ház, melytől tömeghatás elérését és széles körű támogatottság megszerzését remélték. A ház megnyitásakor Herczeg Ferenc, a társaság elnöke a Petőfi-kép átalakításának szükségességéről, Petőfi költészete élővé tételének elodázhatatlanságáról beszélt. Az addigi nemzeti költőképpel szemben felépítendő költőportré alapjának a Felhők ciklust nevezte, melynek költői világa meglehetősen távol esik a közösségi érdekek és értékek képviselőjétől, s a versek irodalmiassága és a bennük megformált költői szerep egyáltalán nem illettek a közkeletű, kultuszra alkalmas Petőfi-képbe.⁵

Az eddig megjelent kultusztanulmányokból az tűnik ki, hogy a kultuszok keletkezése és halála összefügg a *jelen igényeivel*. Többek között így is értelmezhető Dávidházi Péter magyar Shakespeare-kultuszról szóló könyvének azon tanúsága, hogy kultusz elképzelhetetlen kultúra nélkül. Igaz, ő főleg az előbbi kultúragyarapító jellegére helyezte a hangsúlyt (Dávidházi 1989:324.), könyve és számos későbbi tanulmány alapján azonban az is bizonyosnak tűnik, hogy a kultúrateremtés nem járulékos eleme a kultuszoknak, hanem épp valamilyen kulturális történet – legyen az változás vagy állandóság –, előmozdítása, támogatása érdekében jönnek létre. Vagyis ebben az értelemben az irodalmi kultuszok legitimációs eszközök bizonyos intézmények, státusok és autoritások számára. Shakespeare kultusza a 19. század elején az írók társadalmi szerepének és jelentőségének elfogadtatását célozta. A Petőfi vagy a Kisfaludy Társaság esetében pedig elveik jelenkori érvényességét hivatott igazolni a két költő kultusza: az elsőnél a 19. századi népiességen alapuló esztétikai elvek fenntarthatóságát, az utóbbinál a társaság vezetőinek irodalmi életben igényelt központi szerepét. S ugyanígy az 1948 utáni hatalom is politikai és kulturális legitimáció megteremtése érdekében próbálta kisajátítani Petőfi kultuszát (Kalla 1994:80–84.). De talán a legszemléletesebben Szilágyi Márton tanulmánya igazolta, hogy az irodalmi kultuszok keletkezésében a döntő szerepet a jelenkori érdekek játsszák. Szilágyi *Kármán József és a millennium* című tanulmánya remekül mutatja meg, hogyan és miért történt a Kármán körüli hagyománykonstruálás. A losonci lokálpatriótákra nem kevesebb feladat

⁵ Ahhoz, hogy „az igazi, eleven Petőfi nagyszerű diadalt ül[jön] az iskola és a hagyományok Petőfije fölött”, az kell, hogy az olvasók a forradalmi Petőfi mellett a formaművészt és a Felhők modern költőjét is meglássák. (Herczeg 1911:11–14.); A Petőfi-ház, Pesti Napló, 1909. november 6., 10.

várt ugyanis, mint magát a kultusz hősét megteremteni, föltalálni egy hagyományt. Nem volt meg sem a szülőház, sem a sír, sőt Kármánt egyáltalán nem tartották számon a losonciak. Semmiféle helyi hagyomány nem volt tehát mozgósítható, most mégis a szülőházat és a sírt emlegették a szónokok, s a város világirodalmi rangú szülöttévé, magyar Lessinggé stilizálták Kármánt. Kultusza és a feltalált hagyomány Losonc közigazgatási és politikai szerepe megerősítésére szolgált: a város vezetői a megyeszékhely idekerülését szerették volna elérni (Szilágyi 1997:217-224.).

A fentiek alapján a kultusz révén megmutatkozó hagyományt Hobsbawm nyomán „feltalált hagyománynak” tekinthetjük, vagyis olyan hagyománynak, melynek *eredete szimbolikus funkciójában gyökerezik, azaz a múlt nem magyarázza, hanem csak igazolja az adott kultusz meglétét* (Hobsbawm 1987:138-140. és 178-182.; vö. Shils 1987:31-32.).

Szükségesnek tartom itt a következőket megjegyezni: azt a tényt, hogy a jelen konstruálja a hagyományt, mindenfajta negatív megítélés nélkül veszem tudomásul. A 18. század vége óta ugyanis általában a hagyományt mint mozgásban-alakulóban lévő műtdarabot értelmezzük. A Faust I. részében teljes világossággal mondja ki e szemlélet lényegét a főhős: „Ami apáidtól rádesett, / szerezd meg, úgy tiéd egészen. / Nyűg és különc rajtunk a félretett: / csak mit a perc teremt, kecsegtet élvezéssel.”⁶ Érdemes és fontos a német eredetit is elővenni, mert a segítségével sokkal egyértelműbben ragadható meg a korszak múlthoz való viszonya, melynek nagy hatása volt a későbbi időkre: Was du ererbt von deinen Vätern hast, / Erwirb es, um es zu besitzen! / Was man nicht nützt, ist eine schwere Last; / Nur was der Augenblick erschafft, das kann er nützen. (Amit apáidtól örökölt, / hódítsd meg, hogy birtokolhasd! / Amit az ember nem használ, az csak nehéz teher; / Csak amit a pillanat [a jelen] teremt, annak veheti hasznát.) Nem az örökül kapott múlt lebecsüléséről vagy kisajátításáról van itt szó, hanem arról, hogy a múltra nem mint áhítattal tisztelt, de merev hullára, vagyis élettelen történelemre kell tekinteni, hanem használni kell a jelen érdekeinek megfelelően. A múlt terméketlen tiszteletével szemben a tanulságokat teremtő használat mellett szól Faust. Igaz, mindez annak a lehetőségét is jelenti, hogy a múlt a rövid távú (leggyakrabban politikai, vö. Hobsbawm 1987:181.) érdekeknek lesz kiszolgáltatva (Eisenstadt 1991: 23-24.). E veszély azonban nem változtat azon a történeti tapasztalaton, hogy a múlt csak a mindenkori jelen használata révén lesz élővé, elevenné.

Úgy tűnik föl, hogy a kultusz fennmaradása, hagyománnyá válása alapvetően *kulturális erejétől* függ, vagyis attól, mennyire képes beleszólni a

⁶ Jékely Zoltán fordításában a szöveg elveszíti józanul gyakorlatias értelmét. - Goethe: Faust I. Bp., Európa, 1979. 38.

jelenkori kultúra alakításába, illetve mennyire tartósak azok a kulturális folyamatok-változások, melyeknek sodrában kibontakozott. A Shakespeare-kultusz minden bizonnyal azért tudott tartós lenni, mert fontos szerepe volt az irodalom alrendszerre formálódásának folyamatában. Vagyis olyan kulturális változáshoz kötődött, amely hosszú távon határozta meg az irodalmi-művészeti életet és az irodalomról-művészetről való gondolkodást. Azok a kultuszok viszont, melyek inkább rövid távú kulturális érdekek szolgálatában vagy bizonyos politikai kontextusban vagy csak az irodalmi mezőn belül tettek szert jelentőségre, rendszerint rövid életűeknek bizonyultak és/vagy nem váltak közösségi hagyománnyá. Így például Gyóni Géza kultusza azért korlátozódott csak a '60-as, '70-es évekre, mert tulajdonképpen pótcselekvés volt „[m]inden helyett, amire sok-sok okból, de legfőképpen a túlzottan ellenőrzött politikai-ideológiai felügyelet okán nem nyílhatott mód, ezzel a tevékenységgel kárpótolta magát sok tanár, tanító, népművelő, orvos, evangélikus, katolikus és református pap...” (Takács 1994:161.) Ugyanígy közvetlen politikai kiszolgáltatottsága lehetett a fő oka a Petőfi Társaság (1876–1945) korai, már a 19. század végétől kezdődő (és hosszan tartó) vegetálásának és bukásának is. A politikai-ideológiai követelések túlságosan is az aktuális jelenhez, az aktuális politikai érdekekhez kötötték a társaságot, s így képviselői egyre kevésbé tudták elhiteni, hogy valóban történelem feletti, a jelenkorban is érvényes értékeket képviselnek. A társaság egyre szorosabban kötődött az uralkodó politikai körökhöz, s komolyan veendő vádként merült fel, hogy tagjait karriervágy és önkultusz vezérli.⁷ Ady szintén alapjaiban támadta meg őket, amikor a soha meg nem alkuvó Petőfi alakját rajzolta meg, valamint a költő eleveniségét állította szembe a társaság halott voltával.⁸ Hasonló a helyzet a Kis-

⁷ Már 1901-ben így kommentálta Gyulai Pál a társaság Petőfi Ház létrehozására irányuló törekvését: „Nekünk úgy tűnik, hogy nem Petőfinek, hanem a Petőfi Társaságnak van szüksége ily kegyeletes házra, hol kényelmesen elhelyezkedjék, s a magyar szépirodalom vezérszerepét kísérelje meg játszani.” I. (Gyulai Pál), A Petőfi-ház, Budapesti Szemle, 1901/289., 157.

⁸ „Petőfi nem alkuszik, s nem alkudott: csúfolták, hogy csak verseiben szeret meghalni, s megmutatta, hogy az igazi halálig is el tud menni.” „S a nagyszerű önáltatások gyönyörű, pár éves ködéből egy véres színű, nagyobb ködbe vész el az ifjú Petőfi alakja. A nem alkuvóé, aki azért élt, harsogott, hogy hamar végezzon el mindent, s hogy ne legyen belőle megalkuvó. Úgy látták, hogy a vesztt csata után még inálva inalt magát menteni egy nagy kukoricásba. Nem hiszem, megállott biztosan a kukoricás előtt, mely jelképe a magyar életnek, a magyar rengetegnek. Nem, ide már nem volt semmi kedve újra bemenni, kétszer nem történik csoda, életnek itt az ő élete több volt a többinél.” (Ady 1977:293., 301.) S még egyértelműbben a Petőfi Ház kapcsán: „Petőfi sohasem lesz olyan halott, hogy fekete kriptába zárhassák. Mintha megérezte volna, hogy kik mernek valamikor az ő nevében szólni, legalább a tetemét elrejtette, amikor a halállal találkozott.” (Ady 1961:199.)

faludy Társasággal is. Gyulai azért mondott le 1899-ben a társaságban betöltött elnöki posztjáról, mert úgy látta, hogy a politikai érdekek egyre inkább beszüremkednek a társaság életébe, s háttérbe szorítják az eredetileg tisztán irodalmi célokat.⁹

A fent említett esetek az irodalmi kultuszokban megképződő hagyomány alapproblémájára hívják fel a figyelmünket: *időfelettségük és időhöz kötöttségük kettősségére* vagy inkább ellentétére. A hagyományok képviselőinek újra és újra szembe kell nézniük és magyarázatot kell adniuk arra, hogy az idő változása ellenére miért lehet továbbra is érvényes az általuk képviselt hagyomány, vagyis miért lehet olvasható vagy követendő minta a régmúlt egy-egy alkotása. Ismételten válaszolniuk kell arra, mit jelent művek és alkotók muzealizálása, mit jelent, hogy kivonják őket a történelem hatalma alól.

Válaszként leggyakrabban egy 18. századi, felvilágosodás kori elgondolás bukkan föl. Jelesül az a meggyőződés, hogy a kultikusan tisztelt alkotó és műve maga a természet. Pope az *Essay on Criticism* (1711) című művében azt fejtegette, hogy a klasszikusok nincsenek a történelmileg változó normáknak alávetve, hisz maga a természet volt inspirációjuk forrása, s ezért joggal igényelhetik, hogy rájuk is mint a természetre tekintsenek. Épp e meggyőződés alapján hangsúlyozhatta azt is, hogy kora költőinek nem a természetet, hanem a klasszikus költőket kell utánozniuk. Ami nem kevesebbet jelentett, minthogy Homérosz, Vergilius és Horatius után önmagukat is történetietleníteni és naturalizálni kell. Shakespeare klasszikus voltát szinte a 20. századig ez a legitimációs háttér határozta meg. Az 1800-as évek közepén például Samuel Johnsonnál a „Shakespeare mint a természet költője” gondolat jegyében történt a drámaíró kanonizálása és kötelező hagyománnyá emelése.¹⁰ Talán nem véletlen, hogy a hazai kultuszok paradigmájának tartható Petőfi-kultuszban is gyakran találkozhatunk azzal az állítással, hogy a költő és műve szinte maga a természet.¹¹ A ha-

⁹ „Utolsó ülésünkön a társaságunknak az aradi ünnepélyen bármilyen alakú részvételét nem politikai szempontból elleneztem, hanem a társaság alapszabályai és hagyományaiból kiindulva. A Kisfaludy Társaság tisztán szépirodalmi és széptani intézet, melynek semmi köze a politikához.” Gyulai Pál levele a Kisfaludy Társaságnak, 1899. október 9. – MTAK Kézirattár, MS 5373/8

¹⁰ Samuel Johnson idézi Aleida Assmann. Aleida Assmann: *Fluchten aus der Geschichte: Die Wiedererfindung von Tradition vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*. In: [www.uni-bielefeld.de/\(en\)/ZIF/ Publikationen/94-95-Assmann-Aufsatz.pdf](http://www.uni-bielefeld.de/(en)/ZIF/Publikationen/94-95-Assmann-Aufsatz.pdf) (2004. 04. 17.)

¹¹ Petőfi oly közel áll a természethez, annyira beleéli magát az örök életbe, annyira fel tudja támasztani, hogy művei olvasásánál (...) az ősidők [jutnak eszünkbe], ahol minden természeti erő megelevenedett mint személy vagy állat...” (Riedl 1923:144.) Vö. Margócsy 2003:143.

gyomány naturalizálása azért tűnhet hathatósnak, mert egyrészt önmagában hordja igazolását, nem szorul külső támogatásra, megerősítésre, másrészt immunis mindenfajta kritikával szemben. Ha ugyanis a hagyomány nem történeti-emberi képződmény, hanem a természettől adott, akkor nincs más lehetőségünk, mint elfogadni.

Jellemző e vonatkozásban, hogy a tradíció a 19. században elsősorban és mindenekelőtt szóbeli hagyományt jelentett, vagyis olyan hagyományt, mely „eleven előadás és tanítás”, ahogy Herder tartotta, vagyis szellem, nem pedig betű.¹² Elevensége, sőt pusztá léte szinte automatikusan biztosítja magától értetődő voltát, s épp ezért e hagyományértelmezés fontos eleme (mondhatni hagyománya) a kritikai distancia hiánya, vagyis a hagyományt arról lehet megismerni, hogy nem lehet róla gondolkodni, nem lehet kritizálni, nem lehet vizsgálat tárgyává tenni.¹³ E felfogás mentén¹⁴ alakította ki Gadamer is a maga hagyományfogalmát, s különböztette meg a tradíciót és a történelmet.¹⁵ Ugyanakkor kettejük közös előfeltételének a hagyomány megszólító erejét tételezte.¹⁶ A múlt aktivitásának állítása a hagyomány elsődlegességét és elevenségét is jelentette. Annak ellenére így van ez, hogy Gadamer többször is hangsúlyozta, hogy a hagyomány nem élhet tovább a „megértésre” és „ápolásra” törekvő jelen nélkül.¹⁷ Talán nem véletlen, hogy a Gadamer hermeneutikájára építő Jauss is a múltban megszülető műalkotás és a jelenbeli olvasás közti távolság megteremtésében, a történeti reflexió meglétében látta végül az igazi befogadás specifikumát, s nem vitte következetesen végig az esztétikai tapasztalat felszabadításának programját (Jauss 1977: 24–64.; vö. Tverdota 2004: 200–202.). S talán az is megkockáztatható, hogy szintén a fent említett hagyományfelfogásnak van szerepe abban, ahogyan Ricoeur különbséget tesz emlékezet és történeti megismerés, Pierre Nora pedig az emlékezet és a történelem között (Ricoeur 1999, Nora 1999).

¹² Idézi Nyíri Kristóf. Nyíri 1994a:30.

¹³ Érdemes lenne a hagyomány, az életvilág és Wittgenstein bizonyosságfogalma közti egyezéseket és különbségeket külön tanulmányban megvizsgálni.

¹⁴ „Az írásos hagyomány nem egy elmúlt világ darabja, hanem mindig már eleve fölötte áll az ilyen világnak, mert az általa kimondott értelem szférájába emelkedik.” (Gadamer 1984:273.)

¹⁵ „A tradíciónak, melynek lényegéhez tartozik a hagyomány magától értetődő továbbadása, kérdésessé kell válni, hogy kialakulhasson a hermeneutikai feladata, a hagyományelsajátítás világos tudata.” (Gadamer 1984: 14.)

¹⁶ Mindkettőnek van „egy közös alapvető előfeltétele, tudniillik az, hogy a hagyomány *megszólít* bennünket”. (Gadamer 1984: 202.)

¹⁷ „A legvalószínűbb, legszolidabb hagyomány öröklődése sem a természeti folyamatok módjára játszódik le az egyszer már meglévők tehetetlenségi erejénél fogva, hanem igenlésre, megértésre és ápolásra szorul.” (Gadamer 1984: 201.)

Mindezek alapján elmondható, hogy az *irodalmi kultuszok hagyományértelmezése a klasszikus hagyományos és modern kori fogalmával érintkezik*. Képviselőik hite szerint ugyanis a kultikusan tisztelt alkotó és/vagy művei örök érvényűek, vagyis minden korral egyidejűek. A klasszikus kétféle fogalma egyben a múltbeli örökséghez való kétféle viszonyt jelent. A tradícióképzés egyik modelljének a klasszicizmus tekinthető, amely követendő mintának tartotta a klasszikus hagyományt, vagyis nemcsak a klasszikusnak gondolt művek örök jelenidejűségét tételezte, hanem e művekből leszűrhető elvek jelenkorban való érvényességét, folytathatóságát, mintaadó voltát is. Ezzel szemben a klasszikus modern fogalma nem mintát, hanem értéket jelent, a művek örök aktualitását, olvashatóságát.¹⁸ Úgy tűnik föl, hogy a kultusz intézményesülése legtöbbször magával hozza a tradícióalkotás elsőként említett, Aleida Assmann által geneológiainak nevezett, módjának fokozott jelenlétét, szerepét.¹⁹ Mind a Kisfaludy, mind a Petőfi Társaság esetében megfigyelhető, hogy a hagyományon mintát is értenek. Elég csak az általuk kitűzött pályatételekre gondolnunk, melyek rendre a múlt műfaji és szemléleti kereteinek érvényesüléséről tanúskodnak.²⁰ A magyar Shakespeare-kultusz intézményesedésekor is szerephez jutott a minta. Érdekes módon azonban nem maguk a művek, hanem a fordítások váltak mintává.²¹ Mindezekon túl talán az a vélekedés is megkövülttatható, hogy minél inkább túllépte a kultusz az esztétika határait, vagyis minél inkább társadalmi érdekeket és jelentéseket is mozgósított, annál inkább hangsúlyosabb volt a hagyománykötöttség. Így például a Petőfi Társaság nem pusztán egy szűk irodalmi és/vagy társadalmi réteg, hanem az egész nemzet, minden magyar képviselőjének tekintette magát. A Petőfi Ház mindennél világosabban jelenítette meg a nemzeti érzések és érdekek abszolút társadalomfölöttiségét. A kiállításban ugyanis éppúgy helyet kaptak a népi Petőfi-kultusz révén megőrzött tárgyak, a költő nevét márkaként viselő ipari termékek, mint a költő kéziratái és nyomtatott munkái. A kiállítás azt sugallta, hogy a nemzeti érdekek és érzelmek

¹⁸ Schiller klasszikus-szентimentális fogalompárja a váltást tükrözi. A szentimentális költő számára ugyanis már nem lehet minta az antik művészet.

¹⁹ Lásd a 10. jegyzetet.

²⁰ 1901 februárjában verses elbeszélésre írtak ki pályázatot, s a feltételeket így szabták meg: „Nem lehet jelentékenyen terjedelmesebb mint pl. Vörösmarty Szép Ilonkája vagy Arany János Pázmán lovagja. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve, 1901. február 5. MTAK Kézirattár MS 5776

²¹ „Ha az összkiadás minden szövege nem is, Vörösmarty, Petőfi és Arany összesen hat klasszikus fordítása »azóta is bekerült minden teljes magyar kiadásba, és a magyar Shakespeare-tolmácsolás normája, kánonja lett.« (Dávidházi 1989: 180.)

felszámolnak minden társadalmi különbséget, az etnikai meghatározottság felülírja a szociológiai. Vagyis az általuk képviselt hagyomány nem választás kérdése, hanem e nemzetinek nevezett tradícióban áll benne paraszt és nemes, munkás és polgár, férfi és nő, ha tud róla, ha nem.²² Épp csak jelzem, hogy már a 19. századi Petőfi-utánczók kérdése sem pusztán irodalmi kérdés volt, hanem a kultúra egészéről való gondolkodást érintette.²³

Fontos azt is megemlíteni, hogy egy-egy alkotó kultusza nem feltétlenül jelenti azt, hogy műveit valamelyik értelemben is klasszikusnak tartanák. A Kazinczynak szentelt 1859. évi ünnepségek nem az alkotónak szóltak, hanem az irodalomszervezőnek (Keserü 1994: 38., vö. Margócsy 2000). S ugyanígy a Kisfaludy Társaság sem Kisfaludy műveit tartotta nagyra, hanem irodalomorganizátori tevékenységét. Kéky Lajos világosan kimondja ezt a társaság történetét feldolgozó könyvében: „Nem is annyira költői munkásságának értékében, mint inkább [...] szervező tevékenységében van az ő igazi jelentősége.” (Kéky 1936: 20.) Mindez azonban azt is jelenti, hogy ezek az alkotók könnyebben esnek ki az idő rostáján, mint azok, kiknek kultusza a műveikkel is igazolható. Ma a Kisfaludy név hallatán egy átlagműveltséggel rendelkező olvasó a *Himfy* és nem a *Kérők* vagy a *Stibor vajda* szerzőjére gondol. Kazinczy esetében annyival más a helyzet, hogy bár műveit nem olvassák, de nyelvújító munkássága révén alakja nem pusztán a magyar nyelv, hanem a nemzet megteremtéséhez is kötődik, fennálló kultusza alapvetően ebben játszott szerepének szól. Az is bizonyos állítható azonban, hogy a kultusz társadalmi támogatottsága annál nagyobb lehet, minél jelentősebb az alkotó művészi teljesítménye, pontosabban minél szélesebb ennek társadalmi elismertsége. Míg ugyanis az irodalmi élet megszervezése könnyen az irodalom belügyének tekinthető, addig az irodalmi alkotások szerepet játszanak/játszhatnak a személyes és a társadalmi identitás kialakításában is, túllépik alrendszerük (az irodalom) határait.

²² „Össze fogjuk gyűjteni és kegyelettel meg fogjuk őrizni az összes iparcikkeket, melyek valamelyes vonatkozásban vannak Petőfi szelleméhez. A legnaivabbakat és legnyersebbeket is, mert hiszen azok is kedves gyümölcsei egy nemzet hervadhatatlan szeretetének” – jelentette ki Szana Tamás. E Petőfi-ábrázolásokkal díszített iparcikknek ugyan semmi közük Petőfihez, de felidézik a Petőfi-kultusz nagyságát, és jól mutatják a hagyomány jelenvalóságát. A Petőfi-ház. Az Újság, 1907. január 8. 14.

²³ „Hogy a magyar közönség nem a művészt, hanem a hangzatost, a nagyhangút szerette és szereti mindég, azt én mondom – olykor tapasztalom is. [...] Nem lévén fogékonyasága az igazi szépség iránt, az nyerte s nyeri meg a nagy többség tetszését, aki ugyancsak széles szájjal kimondja, ami a sokaságnak kedves.” Arany János levele Tompa Mihálynak, 1860. január 25. (Arany 1888: 477–78. és Arany 1998: 100–111.)

Ez utóbbi esetben – s egyben ez magyarázhatja tartósságát – az irodalmi kultusz a szimbolikus reprezentáció egyik legfontosabb formájává válhat: mintát adhat az egyénnek a társadalmi környezethez való viszonyuláshoz. S így a kultusz nem pusztán tükrözi a társadalmi érdekek és értékek világát, hanem részt vesz ennek formálásában. Vagyis nem zárható rövidre a kultusz értelmezése a társadalmi motivációk feltérképezésével, szükség van annak a bizonyos mértékben *önállóvá vált világnak* az elemzésére is, melyet a kultusz a rítusok, az ünnepek és a szövegek révén terem meg.²⁴ Szükség van tehát a nyelv, a szertartások vizsgálatára is. Mindez a témákra nézve azt jelenti, hogy a hagyománykonstruálás bemutatása sem szűkíthető le az érdekek leleplezésére, hanem szükség van az így megkonstruálódó értelmi világ és jelentésháló, s ennek belső problémái feltérképezésére és azoknak a kérdéseknek a megtalálására is, melyek a benne résztvevőket foglalkoztatták.

Így például érdemesnek látszik megvizsgálni, miért kaphat szerepet a hagyomány- és a klasszikus-konstruálás mindkét (minta és érték) modellje. Az a tény, hogy a kultusz irányítói gyakran a hagyományt nemcsak mint értéket, hanem mint mintát is fel akarták mutatni, már önmagában is arra utalhat, hogy ők maguk is tisztában voltak az időfelettség és a jelenidejűség feszültsége támasztotta gonddal. Vagyis azzal a problémával, hogy bár a kultusz elősegítheti alkotók és művek klasszikussá emelését, de egyben múzeumi tárgyá is változtatja őket. S így ugyan a múzeumi dekontextualizálás tetszőleges számú kontextus előtt nyitja meg az utat, de egyben ki is vonja e műveket az eleven történeti folyamatból, azaz tulajdonképpen megakadályozza, hogy hagyománnyá váljanak. Olvasható alkotások ezek, de mindenki tudja, hogy így már nem lehet írni (Radnóti 1999). A folytathatatlanság problémáját azok is érzik, akik az adott hagyomány mintaadó voltában is hisznek. Tapasztalniuk kell ugyanis, hogy e tradíció mintájára született művek olvasatlanok maradnak. Már idéztem a Kisfaludy Társaság vezetőinek panaszát, hogy kiadványaik a raktárakban maradnak. S ugyanígy újra és újra a mintaként állított hagyomány követetlenségét bizonyította/sugallhatta számukra pályázataik eredménytelensége, a beérkezett munkák értéktelensége. Mindez 1901-ben arra készítette Gyulai Pált, hogy lényegében belterjesnek nevezze a társaságot. Azt javasolta ugyanis, hogy a pályadíjakat ne csak a hozzájuk beérkezett pályázatokra lehessen kiadni, hanem vegyék figyelembe a magyar irodalom nem felügyeletük alatt álló részét is. Ugyanakkor ez egyben azt is jelentette, hogy a hagyomány érvényességét a körnél sokkal szélesebb értelemben

²⁴ Dávidházi Péter könyve remekül kapcsolja össze a kultusz által létrehozott világot (beállítódás, nyelvhasználat, szokásrend) azokkal a társadalmi és egyéni (pszichológiai) motívumokkal és történelmi-társadalmi funkciókkal, melyek a kultusz működtetésében szerepet játszottak.

gondolta el.²⁵ A tradíció mintaadó voltának elvesztése készítheti a kultusz irányítóit arra, hogy ragaszkodjanak a hagyományképzés geneológia módjához, pontosabban a hagyományban való kötöttséget mint etikai kötelességet hangsúlyozzák, remélve, hogy ezzel a klasszikus mű művészi gyakorlatban való jelenléte biztosítható. Az sem zavarja őket, hogy amikor a klasszikusnak mondott művet a gyakorlati művészi élet részévé akarják tenni, egyben ki is szolgáltatják a romlásnak-avulásnak, pedig épp ezt szeretnék elkerülni. A Kisfaludy Társaság nagy öregjei épp ezzel a kopással szembesültek, amikor a pályázataik folyamatos eredménytelensége miatt be kellett látniuk, hogy nincs méltó utód. S mindez egyben azzal is szembesítette őket, hogy az általuk képviselt hagyomány folytathatatlan, vagyis a követendőnek ítélt klasszikus munkák legfeljebb csak olvasmányok lehetnek már, de nem minták.

Az előbb jelzett ellentmondás áthidalására rendszerint a divat szó szolgál. A kultusz irányítói szívesen használják negatív értelemben a divatos jelzőt. Eszerint az igazi értéket képviselő hagyomány mellett ott vannak a mindenkori divat uszályába került alkotók, akik végletesen és véglegesen kiszolgáltatják magukat az idő szeszélyének, s ezzel a felejtésnek. Mindezt persze az a melankólia hatja át, melyet afölött éreznek, hogy nem őket olvassák, és nem ők határozzák meg az irodalmi közbeszédet. Az örökség és a jelen igénye közti ellentmondás problémája különösen a modernség keletkezése körüli időkben éleződött ki. Aleida Assmann hívta fel a figyelmet Swift egyik művére, ami e kérdést az apa által örökölt hagyott öltözet és az új öltözködési mód összeütközése révén tematizálja. A novella szerint Swift keserűen tapasztalta a hagyományok természetességének elmúlását, melynek első jele az volt, hogy explicitté kellett tenni, meg kellett fogalmazni, mit is kell hagyománynak tekinteni, mi a hagyomány. A szerző keserűségének oka, hogy miközben e cselekedet a hagyomány védelmét szolgálja, egyben bizonyossága annak is, hogy megtört létezése természetessége.²⁶ A reflexió tehát Swift és számos későbbi szerző számára is az első jele a hagyományromlásnak. S így rögzítése, muzealizálása és kultusza nem egyéb, mint védelem, elhatárolás, kiemelés a történelem folyamatából, *a hagyomány érinthetlenségének biztosítása*.²⁷

²⁵ A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve, 1901. március 28. MS 5776. Bár az alapítvány tevője, Bulyovszky Lilla ragaszkodott eredeti elképzeléséhez, végül azonban a társaság a nyílt pályázati forma mellett döntött.

²⁶ Lásd a 10. jegyzetet.

²⁷ Nem tanulás nélkül való Vargha Gyula egyik 1898-as indítványát idézni. „Minthogy a civilizáció gyorsan átalakítja népünk egész lelkivilágát s a színházak által divatos, csinált dalok és operett-szövegek mindjobban kiszorítják és feladásba merítik a népünk lelkéből fakadt valódi népdalokat: nincs fontosabb feladatunk mint népköltészetünk rejtett kincseiből megmenteni azt, ami még megmenthető.” Javaslat: minden gyűjtést támogassanak. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve, 1898. június 16. MTAK Kézirattár MS 5775

Mindezekén túl egy-egy kultusz fennmaradása, időbeli és társadalmi kiterjedtsége és hagyománnyá válása nagymértékben attól függ, hogy talál-e önmaga számára olyan hagyományt, amely legitimálja, vagyis a korábbi hagyomány szerves folytatásának tünteti föl. Remekül megfigyelhető ez József Attila kultuszában. Tverdota György mutatta meg, hogy a költő körül kialakult kultusz lehetőségét és a műveihez való viszonyt nagymértékben meghatározta, hogy szinte a pályája kezdetétől Petőfihez hasonlították. Eleinte csak külsődleges hasonlóságról volt szó. Kortársai idővel versei közt is rokonságot véltek felfedezni. Mindez aztán a költővel szemben megfogalmazott szerepelvárássá, illetve szerepálmommá vált: „kiválni a kortársak közül, Petőfi mellé emelkedni”. A Petőfi-hagyomány jelenléte olyan felhajtóerővé változott, melynek segítségével József Attila sorra legyőzte riválisait (Illyés Gyulát és Erdélyi Józsefet). Tverdota részletesen elemezte azt is, milyen történeti tényezők játszottak szerepet abban, hogy a rokonításban benne rejlő lehetőség megvalósulhatott. Bizonyos, hogy a népi líra törekvései Petőfit és a 19. századi népiességet felidéző ereje nélkül és József Attila az elnyomott néprétegek szószólójaként való megjelenése nélkül az említett párhuzam csak pusztán szójáték maradt volna. Ugyanakkor az is biztos állítható, hogy e történeti adottságok irányát és esélyét az a hagyomány határozta meg, mely Petőfiben látta a költőt. A hasonlóság révén ugyanis József Attilára is átáramlott valami a természetből adott költő mítoszából, szerepéből, és megszabta, vagy legalábbis jelentősen befolyásolta a hozzá való viszonyt és művei recepcióját (Tverdota 1998: 78–81.).

A HAGYOMÁNY HELYE

A hagyomány „természetességét” folytonos ápolása, gondozása biztosítja. Ez természetesen elsősorban nem az egyének feladata, pontosabban az egyéni áldozatkészség kevés, intézmények kellene, melyeknek kellő erejük, tekintélyük és befolyásuk van a társadalom életét szabályozó szimbolikus értelmi világok formálásában-alakításában. (Az intézmények létrejötte mindig arról tanúskodik, hogy egy részleges értelmi világ kellően megerősödött, és képviselői készen érzik magukat arra, hogy az egész társadalmat átfogó értelmi világot igazgassák, alakítsák.)²⁸ Ilyen intézménynek lehet tekinteni a kultuszokat is.

²⁸ Szimbolikus értelmi világok fogalmát Berger és Luckman alapján használom: e világok „az összes társadalmilag objektívált és szubjektív valóságos értelem és értelmesség mátrixának tartható. A társadalom egész története és az egyes ember életének egésze ezen az értelmi világon belüli események”. „[Ő]k húzzák meg a határt, hogy a társadalmi interakció szempontjából mi lényeges. [...] A szimbolikus értelmi világ az egyes jelenségeknek a léthierarchián belül rangot ad, és ebben a hierarchiában meghatározza a társadalmiság hatókörét is.” (Berger-Luckmann 1975: 122., 128–129.)

A kultusz és vélhetően minden hagyományápolással foglalkozó intézmény tevékenységét alapvetően az *írás és a hagyomány megkülönböztetése* határozza meg. Mint ismeretes, a reformáció alakította ki az írás és tradíció ellentétét, mely szerint a hit kérdéseiben egyedül az Írás a kötelezően irányadó. A felvilágosodás hagyománykritikája sokat köszönhet a reformáció hagyományfelfogásának, jóllehet a felvilágosodás számára maga a biblia is kritikai vizsgálatot igényel. Mindenesetre a felvilágosult gondolkodóknak köszönhetően egészen napjainkig ez az ellentét határozza meg hagyományról való gondolkodásunkat, ahogy erre Nyíri Kristóf is nyomatékosan felhívta a figyelmet (Nyíri 1994: 25–37.). E tradíció alapján ugyanis csak az számít hagyománynak, ami kizárja a kritikai distanciát, szemben az írással, amely igényli.

Mármost e téren az irodalmi kultusz hagyományhoz való viszonya eléggé ellentmondásos. Egyrészt minden kultusz elkülöníti az írástudó elitet, akik igazán hivatottak a hagyomány ápolására és a hagyomány kritikájára. Ők azok, akik filológiai ismereteiket alkalmazva kiadják (=megőrzik) a műveket, valamint újra és újra megpróbálják a helyes (=a műhöz méltó) olvasásra megtanítani a közönséget. Ugyancsak ők azok, akik képesek a szóbeli hagyományban fennmaradtakat megrostálni, kritikailag mérlegelni, s eldönteni, mi lehet a szentesített-írásbeli hagyomány része. Mindezek reflektált magatartásra utalnak, vagyis arra, hogy a hagyomány és a kultusz képviselői tudják, mit cselekszenek. Másrészt elég műveikbe beleolvasnunk, hogy lássuk, írásaik nem a reflektált értelmezés szülöttei, hanem azonosulásuk megvallásának és az olvasók azonosulásra készítésének helyei. Többek között erre utalhat az a tény is, hogy a kultikus tisztelt szerző művei nyelve és az értelmezők által használt nyelv szinte azonos. Az interpretátorok Petőfiül, Jókaiul vagy Eszterházyul beszélnek anélkül, hogy a reflexió feladására különösebben felfigyelnének. Vagyis ők azok is, akik számára az olvasás ismétlés, újramondás és újraélés. Az olvasás feladatát tehát nem az értelmezésben, hanem az írásban megnyilatkozó hagyomány igazságának a betöltésében látják. Ennek következtében munkáik az Írás igazságának formalizált, ritualizált fölmondásai. E felfogás szerint az ismétlés nem fölösleges és értelmetlen aktus, hanem a hagyomány létmódja. Azzal, hogy a tradíció formalizált sémákban él és mutatkozik meg, a „mindenkor így volt» és így lesz» (Weber 1987: 63.), vagyis az állandóság képzetét teremti meg.²⁹

²⁹ Teljes világossággal fejezik ki ezt a kultusz és egyben a hagyományok alapintézményei, az emlékházak is. Ezek ugyanis nem emlékezésre felszólító helyek, monumentumok, hanem a hagyomány folytonossága megmutatásának a helyei. Az emlékezés ugyanis az újra jelenné tevést hangsúlyozná, az emlékházak viszont azzal, hogy ismert tényekkel (az életút ismert adatait felmondása) és a múlt hiteles dokumentumaival (az eredeti megmutatása) szembesítik a látogatót, a múlt magától értetődő jelenvalóságát állítják, mintha bizony a múlt eleve lenne, jelenvalóvá tételéért nem kellene megküzdeni. Míg az emlékezés a jelen aktivitását hangsúlyozza, addig az utóbbi esetben úgy tűnik föl, mintha az aktivitás, az energia a múltból áramlana a jelen felé.

A fentiek ismételten fölvetik a hagyomány és a kritikai distancia összehérhetetlenségének a kérdését. Amit most úgy fogalmazhatunk meg, hogy a hit vagy a tudás kérdése-e a hagyomány? Az irodalmi kultuszok irányítói a hit elsődlegességét vallották. Nyilvánvalóan ők maguk is tisztában voltak azzal, hogy egy-egy ünnepségen, szertartáson való részvétel vagy egy emlékház, kiállítás megtekintése nem tudáshoz juttatja a résztvevőket. Minden bizonnyal úgy gondolták azonban, hogy a szertartásokon való részvétel elég lehet az elköteleződéshez, a hithez. Nem véletlen, hogy mind a hagyomány, mind pedig az irodalmi kultusz kapcsán gyakran hangzik el az a vélemény, hogy csak a hit révén kerülhetünk belülré, válhatunk beavatottá, és csak mint hívők maradhatunk meg kebelükben. A témával foglalkozók többsége ezen az állásponton van. Az irodalmi és a vallási kultusz résztvevői magatartása közti analógia a kultusz kutatásban, a hagyomány magától értetődő voltának tételezése a hagyomány kutatásban egyértelműen ezt jelzik. A szerzők többsége úgy véli, a kritikai beállítódás és vizsgálat mind a két esetben lehetetlenné tenné azt a magatartást, amely a kultusz és a hagyomány befogadásához szükséges. Erősen kérdésesnek tűnik, hogy hitetlen Tamásként bármelyiknek is részesei lehetnénk. Mindenesetre talán nem véletlen, hogy a kultusz papjai arra törekednek, hogy a kultuszt és az általa megmutatkozó hagyományt mindezekelőtt *átélhetővé* tegyék, vagyis ne a tudás, hanem az érzelmi azonosulás révén tegyék a személyiség élettörténetének részévé. A kultuszok mint *szimbolikus reprezentációk* a mentális konstrukciókat tapasztalható jelképekkel és történetekkel kötik össze. Erre szolgálnak az ünnepek, a szertartások és az emlékezhelyek. E ceremóniákon és helyeken sohasem a mondottak racionálisan belátható igazsága a fontos, hanem a résztvevőket magával ragadó érzelmi igazság. Már a kultusz kutatások kezdetén rámutattak a kutatók, hogy a kultusz jegyében született szövegeket nem lehet az ellenőrizhető igazság fogalma szerint mérni. E szövegek feladata ugyanis elősegíteni, hogy a résztvevők átélhessék, a saját igazságukká tehessék a mondottakat, ne végiggondolják-ellenőrizzék az elhangzottakat, hanem érezzék át a jelentőségét annak, hogy itt lehetnek. Az ünnep, a szertartások és az emlékhelyek esztétikailag megformált szimbolikus cselekvések alkalmi. A szimbolikus cselekedetek és események az átélés révén alkalmat adnak arra, hogy a résztvevők sajátjukként ismerjék fel a szertartások celebrálói által megformált világot, és megtapasztalják azt a hagyományt, amelynek részesei.

Tanulmányom végén a múzeumokat és a kiállításokat, az általuk használt prezentációs módot veszem szemügyre, melyeknek elsődleges feladatuk, hogy a szélesebb közönség számára szemléltetővé, tapasztalhatóvá, *átélhetővé*, életük részévé tegyék a közös hagyományt, és megmutassák

hatalmát. A közös tradícióban osztozók nagysága úgy tűnik, egyben annak valódiságát, nem konstruált, hanem természetes voltát, magától értetődését is igazolja. Nem véletlen, hogy az irodalmi kiállítások elsősorban az írástudók körén kívül állóknak szólnak. A közönség körének kiszélesítése azért is lényeges, mert így nagyobb az esélye a kultusz fennmaradásának és a hagyomány hagyománnyá válásának. Mind a kultusz, mind pedig a hagyomány számára lényeges ugyanis, milyen szélességben tudja áthatni a társadalmat. Vagyis képviselőiknek arra kell törekedniük, hogy ne csak az írástudókat nyerjék meg, hanem az „írástudatlanokat”, hisz *valójában ők a hagyomány éltetői*, ők azok, akik kétkedés nélkül nemzedékről nemzedékre adják tovább a Csokonairól vagy a Petőfiről szóló legendákat, s ők azok, akik megőrzik azokat a tárgyakat, melyeket a kultusz hőse megérintett, használt.³⁰ Annál is inkább így van ez, mert úgy tűnik föl, épp e momentumok megléte teszi a hagyományt hagyománnyá. Elmesélhető, a felnövő nemzedékeknek átadható történetek és ereklyék nélkül nincs hagyomány. Épp ezért az érintéses mágia tárgyai és a hősről szóló legendák, történetek, ha a kellő cenzúra után is, de bekerülnek az írástudók által hitelesnek és igaznak tartott hagyomány körébe. A Petőfi Ház-beli kiállítás-hoz például Kéry Gyula, a Petőfi Társaság titkára végezte el a gyűjtést. Kéry minden olyan helyet felkeresett, ahol Petőfi járt, és minden olyan tárgyat összegyűjtött, ami a népi elbeszélések szerint a költővel kapcsolatba hozható. A tárgyak és az őket megszólaltató elbeszélések elsősorban nem Petőfi nemzeti és irodalmi jelentőségéről szóltak, nem egy irodalomtörténet által megkonstruált és szükségszerűen koncepciózus költőképet rajzoltak meg, hanem nagyon is mindennapiélet-szerűek és konkrétak voltak. E történetek és relikviák kisebb közösségekben voltak ismerősek, konkrét emberekhez és konkrét helyekhez kötődtek. Még akkor is így van ez, ha gyakran egy általánosan elterjedt történet variációjáról volt szó. Kéry nemcsak összegyűjtötte, hanem hitelesítette is a tárgyakat és a történeteket. Ő volt az az írástudó, aki az egyéni, egy szűkebb közösség számára igaz és hiteles tárgyakra és történetekre azt mondta: ez igaz, ez hamis, ez bekerülhet a közös gyűjteménybe, ennek nincs ott a helye, ez a közösségi archívum része, ennek viszont semmi keresnivalója sincs ott. A kultusz vezetői, a hagyomány őrei tehát fenntartották maguknak a jogot, hogy ők döntsenek a tárgyak és a történetek hagyományba kerüléséről, ugyanakkor rá is voltak utalva az íráson túli hagyományra, amennyiben az

³⁰ A hagyományban való részesedés vágyán alapul a relikviák birtoklása utáni törekvés, ami persze megszüli a maga ügyeskedőit. Az 1910-es években egy szabórol adtak hírt az újságok, aki Victor Hugo nadrágdarabjait árulta. A rendőrség letartóztatta, mert annyi nadrágja, amennyit az élelmes szabó eladott, nem lehetett az írónak.

irodalminál szélesebb társadalmi hagyomány konstruálására törekedtek. Márpedig a legtöbbször ez volt a szándékuk, a kultusz és a kultúra összefüggéséről korábban mondtak fényében mindez érthető is. A kéziratok és a könyvek mellé így kerülhettek be és bizonyos értelemben lehettek velük egyenrangúvá a legendák és az irodalmi relikviák.

Hogyan válik láthatóvá az ereklyék révén a hagyomány? Megjelenítő erejüket az adja, hogy egy „nagy emberhez” kötődnek. E kötődés nem jelent egyebet, minthogy e tárgyak képesek arra, hogy beszéljenek gazdájukról: megidézzék életét, megidézzenek egy elmúlt, de mégiscsak jelen lévő életutat, s felidézzék azt az életformát, amely keretet adott mindezeknek. A relikviák révén szinte megelevenedik a letűnt kor és az elmúlt élet. Átélhetővé válik tehát. Ezen összegyűjtött és múzeumokban, emlékházakban kiállított tárgyak szinte automatikusan arra készítetik a látogatót, hogy mesére vágyjon. Azokra a történetekre, melyek kiemelték e tárgyakat mindennapi társaik sorából. S minél inkább személyes tárgyakról van szó, annál nagyobb az erre való készítés, annál nagyobb a kíváncsiság (vö. Schwärzler–Muttenthaler 1992). A Petőfi Házban tett látogatása során a tárgyak megelevenedését és megelevenítő hatását így örökítette meg egy korabeli újságíró: „Ahogy végigmegyünk a szobákon, látjuk, mennyire gögös elbizakodottság az, hogy a beszélőképességet az ember a maga kiváltságának szeretné lefoglalni. Az élettelen lekicsinyelt tárgyaknak is van szavuk és könnyük. A falakról leszólnak hozzánk a képek, a szekrényben táncolni kezdenek a régi kéziratok betűi, beszédessé válik a sok apró, szerető szemnek mégis nagy ereklye és hol ijesztően hangosan tagolják, hol félős gyöngédséggel súgják, nem is a fülünkbe, csak a szívünkbe Petőfi Sándor nevét.”³¹ Hogy nem egyedi, nem kivételes élményről van szó, igazolhatja egy másik idézet, melynek szerzője a megnyitó alkalmából átélte tapasztalatát osztotta meg A Hét olvasóival: „Szinte félve lépsz a klinkeren: hátha egyszerre itt jönne szembe veled a két nagy [...] Aki nem érzi, hogy itt vannak körülötte, annak van csak ma Halottak Napja, a látóknak és az érzőknek az Élők Napja ez.”³² Az utóbbi szövegrész ugyanakkor arra is következtetni enged, hogy a relikviák nem mindenkinek beszélnek, csak annak, aki hisz bennük. Csak a hittel teli látogató számára nyílik meg a relikviák mögötti világ, tárul fel a múlt, s csak ők érezhetik és élhetik át a hagyomány jelenvalóságát és kötelékét. Ez azonban egyben azt is jelenti, hogy a látogató tekintete a legfontosabb. „Ein musealer Gegendstand wird nur dann für den Betrachter wichtig, wenn er ihm eine Bedeutung geben kann, d. h. wenn eine Eigenschaft oder Assoziation des Objektes in die

³¹ Szilágyi Géza, A Petőfi-ház. Az Újság, 1909. november 5., 3.

³² A Petőfi-ház. A Hét, 1909/45. 733.

eigenen Erfahrungswerte egebunden werden kann und so Bewertungs- und Ordnungskriterien existieren, die mit den Exponenten in bezug gesetzt werden können.” (Lange-Greve 1995: 206.)

S ha ez igaz, akkor ismételtén azt mondhatjuk, hogy a hagyományok léte nem hivatásos ápolóin múlik, hanem az egyszerű hívők sokaságán. S így megint igazolódni látszik, hogy a hagyományoknak nem hitetlen Tamásokra van szükségük. Vagyis nem tudásra vágyókra, nem kételkedőkre, hanem azokra, akik rábízják magukat a hagyományra, pontosabban a hagyomány papjaira. Nem véletlen tehát, hogy az irodalmi kultuszok legfőbb célközönségét a hívek teszik ki, elsősorban nekik rendezik a ceremóniákat és ünnepeket, hisz az ő lelkesedésükön múlik a kultusz és a hagyomány fennmaradása. Természetesen ezzel nem azt akarom mondani, hogy például a Petőfi Társaság vezetőit hidegen hagyták volna e tárgyak, annyi azonban bizonyos, hogy az írás fontosabb volt a számukra. Miközben persze jól tudták, hogy írás és hagyomány nem állíthatók szembe egymással, még ha hajlottak is erre. Jellemző példaként említhetem Herczeg Ferencet, aki a Petőfi Ház katalógusának előszavában Petőfi elevenné tételét elsősorban művei újraolvasása és újraértése révén tartotta elérhetőnek. Többek között – ahogy már korábban volt róla szó – a hagyományos Petőfi-képbe nem illő *Felhők* ciklus alapján tartotta szükségesnek és lehetségesnek egy új és eleven Petőfi-portré megrajzolását. Ennek ellenére maga is aktív résztvevője volt a Petőfi Ház-beli kiállításnak, amely semmit sem változtatott a hagyományban élő költő vonásain, hanem csak megismételte, sőt közösségi és hagyományozott jellege hangsúlyozásával megerősítette. A hagyomány ereje tehát nagyobb volt mint a tudásé és az ízlésé. A hagyomány az egyéni érdekeket és törekvéseket felülíró közösségi köteléknek bizonyult.

IRODALOM

Ady Endre

1961 A Petőfi-ház. In: Varga-Vezér szerk. 1961

Ady Endre

1977 Petőfi nem alkuszik. In: Vezér vál. 1977

Arany János

1888 Arany János levelezése író-barátaival. Bp.: Ráth Mór kiadása

Arany János 1998

Írányok. In: S. Varga Pál szerk. Arany János: Tanulmányok és kritikák. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó

- Berger, Peter R.-Luckmann, Thomas
 1975 A valóság társadalmi megformálása. (Tudásszociológiai tanulmány) (1962-63.) Ford. T. Mahnel Magdolna, Tomka Miklós, Vizsolyi László. Bp.: Tömegkommunikációs Kutatóközpont
- Dávidházi Péter
 1989 Isten másodszületése. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza. Bp.: Gondolat
- Eisenstadt, Shmuel Noah
 1991 Die Konstruktion nationaler Identität in vergleichender Perspektive. In: Giesen hrsg. 1991
- Fliedl Gottfried-Muttenthaler, Roswitha hg.
 1992 Erzählen, Erinnern, Veranschaulichen. Theoretisches zur Museums- und Ausstellungskommunikation. Wien: Museum zum Quadrat
- Gadamer, Hans-Georg
 1984 Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázolata. Ford. Bonyhai Gábor. Bp.: Gondolat
- Giesen, Bernhard Hrsg.
 1991 Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit. Frankfurt am Main: Shurkamp
- Herczeg Ferenc
 1911 Petőfi. In: Kéry szerk. 1911
- Hobsbawm, Eric
 1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870-1914. In: Hoffer-Niedermüller szerk. 1987
- Hofer Tamás-Niedermüller Péter szerk.
 1987 Hagomány és hagyományalkotás. Bp.: MTA Néprajzi Kutató Csoport
- Jauss, Hans Rober
 1977 Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik. Bd I. Versuche im Feld ästhetischen Erfahrung. München: Fink
- Kalla Zsuzsa
 1994a Irodalmi relikviák, világi ereklyék. (A Petőfi-kultusz tárgyai) In: Kalla szerk. 1994
- Kalla Zsuzsa szerk.
 1994 Tények és legendák, tárgyak és ereklyék. Bp.: Petőfi Irodalmi Múzeum
 1997 Kegyelet és irodalom. Bp.: Petőfi Irodalmi Múzeum
 2000 Az irodalom ünnepei. Bp.: Petőfi Irodalmi Múzeum

- Kély Lajos
1936 A Kisfaludy Társaság története. Bp.: Franklin
- Kéry Gyula
1911 A Petőfi-ház történetét és katalógusa. Bp.: Kunossy, Szilágyi és társa
- Keserü Katalin
1994 A kultusz köztes helye Kazinczy magyarországi kultuszának tükrében. In: Kalla szerk. 1994
- Lakner Lajos
1993 Irodalmi értelmiség a századfordulón és a két világháború közötti Debrecenben. (A Csokonai Kör irodalomszemlélete) In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1991. Debrecen, 1993
2000 Iskola és világ, hagyomány és újítás. (Előtanulmány a 18-19. századi korszakforduló megragadásához a Debreceni Református Kollégium történetében) In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2000. Debrecen, 2000
- Lange-Greve, Susanne
1995 Die kulturelle Bedeutung von Literatúrausstellung. Konzepte, Analyse und Wirkungen literaturmusealer Präsentation. Hildesheim-Zürich-New York: Olms-Weidmann
- Margócsy István
2000 Az 1859-es Kazinczy-ünnepségek nyelvhasználatához. In: Kalla Zsuzsa szerk. 2000
2003 A Petőfi-kultusz határtalanságáról. In: Takáts szerk. 2003
- Nora, Pierre 1999
Emlékezet és történelem között. Ford. K. Horváth Zsolt. Aetas, 1999. 3.
- Nyíri Kristóf
1994 A hagyomány filozófiája. Bp.: T-Twins - Lukács Archívum
- Nyíri Kristóf 1994a
1994a Hagyomány és szóbeliség. In: Nyíri Kristóf 1994
- Radnóti Sándor
1999 Van-e érték minta nélkül? Gond 1999/18-19.
- Ricoeur, Paul
1999 A történelem és a fikció kereszteződése. In: P. R. Válogatott irodalomelméleti tanulmányok, szerk., vál. utószó: Szegedy-Maszák Mihály. Ford. Jeney Éva. Bp.: Osiris
- Riedl Frigyes
1923 Petőfi Sándor. Bp.: Franklin

- Carl E. Schorske
 1998 Bécsi századvég. Ford. Györffy Miklós. Bp.: Helikon
- Schwärzler, Monika
 1992 „Objekte schweigen, s'flüstern Geigen...” Objekt-Präsentation im Museum. In: Fliedl-Muttenthaler hg. 1992
- Shils, Edward
 1987 A hagyomány. Bevezetés. In: Hofer-Niedermüller szerk. 1987
- Szilágyi Márton
 1997 Kármán József és a millennium. Az 1896. évi Kármán-emlékünnepség Losoncon. In: Kalla szerk. 1997
- Takács Olga R.
 1994 Gyóni Géza kultusza szülőföldjén. In: Kalla Zsuzsa szerk. 1994
- Takáts József szerk.
 2003 Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve. Bp.: Kijárat
- Tverdota György
 1998 A komor föltámadás titka. Bp.: Pannonica
 2004 Egy pillantás a magyar kultusz kutatásra. Literatura 2004/2.
- Varga József-Vezér Erzsébet szerk.
 1961 Ady Endre: Az irodalomról. Bp.: Szépirodalmi
- Vezér Erzsébet vál.
 1977 Ady Endre publicisztikai írásai. 3. k. Bp.: Szépirodalmi
- Weber, Max
 1987 Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1. Ford. Erdélyi Ágnes. Bp.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

